

Kobieta w czeskich dowcipach

Keywords: Czech joke, humor, positive and negative stereotype, stereotype of woman
Słowa kluczowe: czeski dowcip, humor, stereotyp pozytywny i negatywny, stereotyp kobiety

Abstract

Authoress, in her article, presents question of woman's stereotype in the background of issue referring to a view of the world, which is an ordinary knowledge of language's user concerning surrounding reality, and a picture of a woman is its fragment. She notices that stereotype can be positive or negative, or it can connect both elements. Jokes analyzed in article present a woman in a negative way. Anti-model is formed opposite to standard set of characteristics, which, according to common social opinion, a woman should have. Described picture depends on a convention of type, to which joke belongs, because it allows to look at negative feminine characteristics with humor. Authoress emphasizes that picture of a woman in Czech jokes has universal character, international.

W swoim artykule autorka zwraca uwagę na problematykę stereotypu kobiety, który reprezentuje potoczną wiedzę użytkownika języka na temat wskazanego wycinka otaczającej go rzeczywistości. Wpisuje się zatem w szerszy obraz świata utrwalony w języku czeskim w postaci dowcipów. Autorka zwraca uwagę, że stereotyp może być pozytywny bądź negatywny lub może łączyć oba aspekty. W dowcipach analizowanych w artykule kobieta przedstawiona jest w sposób negatywny. Powstaje więc antymodel, który jest przeciwieństwem wzorcowego zestawu cech, jakimi, zgodnie z powszechną opinią społeczną, powinna charakteryzować się kobieta. Obraz ten jest jednak zależny od konwencji gatunku, jakim jest dowcip językowy, który pozwala patrzeć na negatywne kobiece cechy z humorem i wyrozumiałością. Autorka podkreśla, że wizerunek kobiety w czeskich dowcipach ma charakter uniwersalny, międzynarodowy.

Dowcip jako tekst stanowi wypadkową fenomenu śmiechu jako specyficznie ludzkiej zdolności, o niezwykłości której Henri Bergson twierdzi, iż wynika ona z faktu, że człowiek jako jedyna istota wśród

zwierząt potrafi się śmiać i wzbudzać śmiech także u innych (Bergson 2000, s. 9). Specyfikę owego fenomenu podkreśla także Sylvie Richterová, twierdząc, że „Śmich je snad nejpodivuhodnější projev lidského bytí. Můžeme se smát nejrůznějšími způsoby nejrůznějším věcem, můžeme smích vyvolávat záměrně i nechtěně, nemůžeme ho však dostatečně definovat ani žádným vyčerpávajícím způsobem popsat, klasifikovat, analyzovat” (Richterová 1997, s. 9).

Należy zatem stwierdzić, że dowcip stanowi swoisty gatunek mowy o podstawowej, określonej niejako z założenia funkcji ludzkiej. Jest to zatem krótki utwór, prymarnie oralny, posiadający anonimowy charakter i służący rozśmieszeniu odbiorcy (por. np. Borecký 2000, Brzozowska 2008, Buttler 2001, Kadłubiec 1995, Krzyżanowski 1977, Simonides 1984, Skudrzykova 2000)¹. Efekt komiczny osiągnąć jest bądź za pomocą środków językowych, np. gry słów – mamy wówczas do czynienia z dowcipem językowym, którego śmieszność wynika z określonej struktury powierzchniowej tekstu, bądź za pomocą opisu określonej śmiesznej sytuacji, mówimy wówczas o dowcipie sytuacyjnym². W naszym artykule przedmiotem analizy będą oba typy dowcipu.

Danuta Buttler, autorka teorii polskiego dowcipu językowego, podkreśla także istotny wyznacznik tego typu tekstów, jakim jest występowanie zaskakującej puenty. Badaczka zauważa:

¹ Badania dowcipów językowych przebiegają obecnie w ramach szeroko pojętej humorologii jako interdyscyplinarnej dziedziny naukowej rozpatrującej różnorodne aspekty humoru, np.: lingwistyczne, literaturoznawcze, kulturoznawcze, antropologiczne, psychologiczne, socjologiczne. Por. niezwykle obszerną literaturę przedmiotu, chociażby np. serię wydawniczą *Humour and Culture*, czasopisma, np. „International Journal of Humor Research”, „The European Journal of Humour Research”, czy prace zbiorowe rozpatrujące humor w ujęciu lingwistyczno-kulturowym, np. *Humor i karnawalizacja we współczesnej komunikacji językowej* (Lublin 2007), *Humor w perspektywie kulturowo-językowej* (Lublin 2013), *Świat humoru* (Opole 2000) itd.

² Szerzej na temat podziału dowcipów na językowe i sytuacyjne (referencyjne) por. Brzozowska 2008, s. 53n. Autorka wychodzi od przywołania testu empirycznego Cycerona, a następnie szczegółowo omawia analizę amerykańskich dowcipów przeprowadzoną przez zespół badaczy pod kierownictwem Salvatore Attarda w ramach współczesnych badań humorologicznych.

Można bowiem słowo dowcip rozumieć [...] szczegółowiej – jako nazwę ściśle określonej struktury o stałej kompozycji, charakteryzującej się krótkością i zaskakującą pointą, a więc nazwę pewnego gatunku literackiego o charakterze komicznym (Buttler 2001, s. 31).

Dowcip, rozumiany jako gatunek tekstu, jest nośnikiem określonych treści kulturowych i stanowi utrwalony w języku obraz pewnego wycinka rzeczywistości, obraz ukształtowany w oparciu o wiedzę potoczną przeciętnego użytkownika danego języka i wchodzący w skład szeroko pojmowanego językowo-kulturowego obrazu świata. Według Jerzego Bartmińskiego językowy obraz świata to potoczna, tzw. naiwna interpretacja rzeczywistości, oddająca mentalność użytkownika języka i odpowiadająca zarówno jego punktowi widzenia, jak i jego potrzebom (Bartmiński 2006, s. 14). Jest ona antropocentryczna i etnocentryczna i jako taka prezentuje aksjologiczny ogląd rzeczywistości, który stanowi nieodłączny element przed naukowego, potocznego postrzegania świata. Składają się na nią stereotypy rozumiane jako sądy wartościujące, obejmujące z jednej strony sądy pozytywne, z drugiej zaś negatywne (Bartmiński 2007, s. 59n.)³.

W przypadku interesujących nas tu dowcipów mamy do czynienia z sądami wartościującymi dotyczącymi głównie cech i działań człowieka, a obraz w nich przedstawiany jest z założenia przejawiony, wyolbrzymiony, utrwalający stereotypy negatywne, będące w opozycji do funkcjonujących w społeczeństwie stereotypów pozytywnych – wzorców pożądanых i wskazywanych do naśladowania, obejmujących dodatkowo wartościowane cechy, postawy czy zachowania.

Poniżej przedstawimy obraz kobiety utrwalony w czeskich dowcipach, które zostały wyekscerpowane głównie z dwu zbiorów *Špaliček dobrých českých vtipů* (I 2005, II 2006) oraz z Internetu. Prezentacji materiału językowego dokonamy w oparciu o wskazane przez Eugenię Mandal cztery główne komponenty stereotypu kobiecego, wyło-

³ E. Mandal przytacza następującą definicję stereotypów związanych z płcią: „Uproszczone sądy i koncepcje zachowania osobników żeńskich lub męskich, podzielane przez ogół danego społeczeństwa i uczone w procesie wzrastania i socjalizacji w tym społeczeństwie” (Mandal 2003, s. 38).

nione w badaniach psychologicznych prowadzonych nad stereotypami płciowymi, reprezentujące oczekiwania społeczne wobec kobiety: osobowość, role społeczne, wygląd zewnętrzny i zawód⁴.

W tej perspektywie zatem najistotniejsze w kształtowaniu stereotypu kulturowego płci są postawy moralne i społeczne, które są poddawane silnej ewaluacji przez członków danego społeczeństwa. Jak twierdzi Józef Kaś:

Należy przy tym wyraźnie podkreślić, że pierwszoplanowe jest tu wartościowanie społeczne z punktu widzenia znaczenia danej postawy w życiu społecznym; marginalne znaczenie ma natomiast tworzenie stereotypowego wizerunku uwzględniającego cechy zewnętrzne (Kaś 1994, s. 120).

Badany przez nas materiał potwierdza powyższy sąd badacza, znaleźliśmy bowiem najwięcej przykładów odwołujących się do cech wewnętrznych kobiety, jej osobowości i pełnionych przez nią ról społecznych, mniej natomiast do cech zewnętrznych i wykonywanego zawodu. Na podstawie wybranych dowcipów przyjrzymy się poniżej temu, co stanowi źródło śmieszności w wizerunku kobiecym, na który składają się cztery kategorie: cechy charakteru i osobowości, role społeczne i postawy, wygląd zewnętrzny oraz zawód.

⁴ Autorka przedstawia model kobiecości obejmujący następujący zestaw cech oczekiwanych od kobiety: 1. Osobowość: emocjonalność, zdolność do poświęceń, delikatność, czułość, troska o uczucia innych, umiejętność rozumienia innych, ciepło w relacjach z innymi, pomaganie. 2. Role społeczne: jest źródłem wsparcia emocjonalnego dla innych, zarządza domem, opiekuje się dziećmi, odpowiada za urządzenie domu. 3. Wygląd zewnętrzny: delikatny głos, schludność, wdzięk, miękkość ruchów. 4. Zawód: terapeutka, telefonistka, logopeda, nauczycielka w szkole podstawowej, pielęgniarka (Mandal 2003, s. 39).

Należy dodać, że autorka zwraca także uwagę na badania K. Deaux i L. Lewis (1984), którzy doszli do wniosku, że cechy żeńskie należy rozpatrywać w opozycji do cech męskich zgodnie z wyraźnym postrzeganiem przez jednostkę dychotomii męskość-kobiecość. Dychotomia ta jest odzwierciedleniem procesów socjalizacji jednostki. Problematykę stereotypu męskiego utrwalonego w czeskich dowcipach zaprezentowaliśmy w publikacji *Wizerunek mężczyzny w czeskich dowcipach* (Balowska 2014).

1. Cechy charakteru i osobowości

W analizowanych dowcipach poświadczono zostały następujące cechy charakteru i osobowości kobiety:

- **g a d a t l i w o ś ć**: Povídá otec dceři, která právě položila sluchátko:
„Co se stalo, že jsi mluvila jenom čtvrt hodiny?”
„Byl to omyl.”
- **p l o t k a r s t w o**: Povídají si dvě přítelkyně:
„Viš, o Martině nemůžu říct nic špatného,” říká jedna.
Ta druhá na to: „No, tak tedy budeme mluvit o někom jiném.”
- **g ł u p o t a**: Žena myslí buď na nic nebo na něco podobného.
- **z a c h ł a n n o ś ć**: Co mají společného ženy a hurikány?
Když přijdou, jsou vlhké a horké, když odcházejí, berou si auta a domy.
- **z a w i ś ć**: „Podle mě je žena nejšťastnější, když se vdá za muže, kterého chtěla.”
„Ne, podle mě je nejšťastnější, když si vezme muže, kterého chtěla jiná.”
- **z m i e n n o ś ć**: Žena je zvláštní tvor. Ve společnosti chce, aby si muži všimli, že má nové šaty, doma žádá, aby si muž všiml, že nemá nové šaty.
- **n i e s ł o w n o ś ć**: „Říkala jsem, že tam za pět minut budu! Nechápu, proč mi co půlhodiny voláš!”
- **r o z w i ą z ł o ś ć s e k s u a l n a**: Na policii příběhne žena a rozrušeně říká:
„Před chvílkou mě tamhle v parku znásilnilo deset chlapů.”
„Nebojte se,” přeruší ji policista, „my je všechny dostaneme.”
„Ale já nechci všechny,” odpoví žena, „potřebuji jen, abyste mi našli ty, kteří byli v pořadí třetí, čtvrtý a sedmý.”
- **n i e n a w i ą z u j e p r a w d z i w e j p r z y j a ą n i z k o b i e t a m i**: Ženské přátelství:
Manželka nepřijde večer domů a ráno říká, že nocovala u kamarádky. Manžel obtelefonoval jejich 10 nejlepších kamarádek a všechny řekly že ona u nich nenocovala.
Mužské přátelství:
Manžel nepřijde večer domů a ráno říká, že nocoval u nejlepšího kamaráda. Manželka obtelefonovala jeho 10 nejlepších kamarádů a 5 z nich řeklo, že on u nich nocoval, dalších pět jí sdělilo, že on u nich doposud je.
- **j e s t z ł y m k i e r o w c ą**: Žena za volantem je jako hvězda na nebi. Ty jí vidíš, ale ona tebe ne.

– **i r y t u j e m ęż c z y n ę**: Život ženy se dělí na tři období:

1. Jde na nervy svému otci.
2. Jde na nervy svému muži.
3. Jde na nervy svému zeti.

Wśród cech przynależnych do tej kategorii wyróżniamy takie przywary, które charakteryzują kobietę w każdym wieku i są niezależne od pełnionej przez nią roli i zajmowanej pozycji społecznej. Wyróżnie uwypukla się tu skłonność od zbytniego mówienia, rozwodzenia się nad czymś, czyli **g a d a t l i w o ś ć**. Cechę tę Katerina Kedron uznaje za jedną z najbardziej typowych negatywnych charakterystyk kobiety, jakie zostały utrwalone w czeskiej frazeologii, choć nie wyklucza to faktu, że także mężczyzna może się cechować gadatliwością (Kedron 2014, s. 80).

W naszym materiale pojawił się także dowcip, który prezentuje humorystyczne wyjaśnienie z perspektywy kobiety tego, że mówią one więcej niż mężczyźni. Warto go tu przytoczyć:

Manžel čte manželce článek o tom, kolik slov muži a ženy používají denně – 30 000 ženy a 15 000 muži.

Žena odpoví: „To proto, že my ženy vám mužům musíme všechno opakovat.”

Muž se na to otočí k ženě a ptá se: „Co?”

Inaczej rzecz ma się w przypadku kolejnej typowej przywary, jaką jest **p l o t k a r s t w o**, ponieważ szerzenie niesprawdzonych, często kłamliwych wiadomości szkodzących czyjejs opinii to cecha, którą przypisuje się tylko kobiecie. Według K. Kedron stanowi ona jedną z tzw. uniwersalnych cech kobiecych w zachodnim kręgu kulturowym (Kedron 2014, s. 77).

Obraz kobiety utrwalony w badanych dowcipach obejmuje także krytykę stanu jej aktywności myślowej. W androcentrycznym postrzeganiu, jakie jest typowe dla potocznego wartościowania kobiety w ujęciu społeczno-kulturowym, jest bowiem ona traktowana jako ograniczona intelektualnie. Stereotypowym przykładem **g ł u p o t y** kobiety w dowcipach jest blondynka. Porównajmy poniższy przykład:

Blondýnka letí do Londýna. Jak jí připravíte o místo u okna?
Řeknete jí, že sedadla do Londýna jsou v prostřední řadě.

Należy tu dodać, że owo stereotypowe wyobrażenie stoi w sprzeczności z badaniami empirycznymi, jakie w latach osiemdziesiątych XX w. zostały przeprowadzone przez Center for Human Resource Research (CHRR) na Ohio State University⁵. Zgodnie z wynikami eksploracji naukowych amerykańskich badaczy naturalne blondynki miały wynik IQ przeciętnie o 3 punkty wyższy niż brunetki, kobiety rudowłose i szatynki.

Stereotypowość myślenia przeciętnego użytkownika języka na temat kobiecych zdolności umysłowych przejawia się także w podejściu do kobiet urodziwych i dbających o wygląd zewnętrzny. W jego oczach każda piękna kobieta jest głupia, co poświadcza poniższy dowcip:

Nikdy nevěřte jasu v očích krásné ženy. Je to jen slunko, které prosvítá skrz její dutou hlavu.

Inną kobiecą wadą ujawniającą się w analizowanych tekstach jest *z a c h ł a n n o ś ć*, która dotyczy kwestii materialnych. Kobieta postrzegana jest jako ta, która nieustannie chce posiadać coraz więcej dóbr materialnych, zwłaszcza pieniędzy. Ową chciwość ujmuje także dalszy przykład:

Co je patnáct centimetrů dlouhé, pět široké a ženské po tom hrozně šílí?
Peníze.

Z kobiecą zachłannością i chciwością powiązana jest następna przywara, czyli *z a w i ś ć*. W badanym materiale jest zatem negatywnie wartościowany taki sposób zachowania kobiety, w którym kieruje się ona zawiścią w dążeniu do celu – posiadania czegoś, co ma już inna osoba, szczególnie zaś takie postępowanie, kiedy mamy do czynienia z najwyższym stopniem zawiści prowadzącym do przedmiotowego traktowania człowieka, tu: mężczyzny.

⁵ Por. informację o powyższych badaniach <https://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C408939%2Cnie-takie-glupie-blondynki.html> [dostęp 20.05.2021].

Zgodnie z powszechnym mniemaniem, zapisanym już przez Wergiliusza, dla kobiety jest charakterystyczna *z m i e n n o ś ć*⁶. Także i ta jej wada została zarejestrowana w naszym materiale. Nie idzie tu jedynie o to, że jest niestała w uczuciach, ale głównie o fakt, że jej zachowanie trudno przewidzieć. Odzwierciedleniem tej cechy jest także przekonanie, że kobieta nie mówi tego, co myśli. Przywołajmy tu dodatkowo dowcip, obrazujący to wyobrażenie:

Viš, kdy je možné, že žena řekne to, co si myslí?
Jen když žena nemyslí na to, co říká, je možné, že řekne to, na co myslí.

Kolejnym elementem stereotypowego postrzegania kobiety utrwalonego w analizowanych tekstach jest jej *n i e s ł o w n o ś ć*. Negatywnie więc jest wartościowane niedotrzymywanie słowa, terminów czy obietnic.

Ważną kwestią w relacji płci jest sfera seksualności. W związku z tym w dowcipach ujemnie ewaluowana jest kobieca *r o z w i ą - z ł o ś ć*, jej rozpustne życie pozbawione zasad moralnych, które budzi powszechne zgorszenie.

Negatywny stereotyp kobiety przedstawiony w naszym materiale obejmuje także cechę, której brakuje jej we wzajemnych relacjach z przedstawicielkami swojej płci, mianowicie *n i e p o t r a f i n a - w i ą z a ć p r a w d z i w e j p r z y j a ż n i z k o b i e t a m i*. Nie umie ona wytworzyć z innymi kobietami silnej przyjacielskiej więzi i stosunków opierających się na zaufaniu i wzajemnej pomocy.

Męska perspektywa postrzegania kobiety uwzględnia także ocenę tego, jak „radzi sobie za kierownicą”. W dowcipach zostało utrwalone potoczne przekonanie, że kobieta ze swej natury nie jest predestynowana do prowadzenia samochodu i dlatego nie może być dobrą kierowcą, co utrwała negatywny społeczno-kulturowy stereotyp kobiety *z ł e g o k i e r o w c y*.

Generalizując, można powiedzieć, że wszystkie powyższe cechy kobiety stanowią przyczynę, dla której bez względu na swój wiek,

⁶ Por. *Niestalą i zmienną jest zawsze kobieta (Varium et mutabile semper femina, Wergiliusz, Eneida 4, 569)*.

rolę i pozycję społeczną irytuje męzczyznę, podudza go do złości, wprowadza w stan rozdrażnienia. Sąd ten wpisuje się w powszechnie panujące przekonanie o nieustannej walce płci i różnicach niejednokrotnie niemożliwych do zniwelowania.

2. Role społeczne i postawy

Powyższa kategoria obejmuje role, jakie zostały przypisane kobiecie w kulturze w odniesieniu do jej wieku (etapu życia) i zajmowanej pozycji w społeczeństwie. W analizowanym materiale zarejestrowane zostały cztery typy ról społecznych: młoda kobieta, żona, teściowa i stara panna. Poniżej prezentujemy, jak w dowcipach postrzegana jest kobieta w zależności od pełnionej przez nią roli społecznej, jakie cechy zostały jej przypisane zgodnie z wyobrazeniami i przekonaniem utrwalonymi społecznie. Kobieta w dowcipach pełni następujące role:

1. Młodej kobiety, odznaczającej się cechami:

- **n a i w n o s í c**: Starostlivý otec se ptá své dcery, jestli si je jistá, že to s ní její přítel myslí vážně. Dcera odpovídá:
„Myslím, že jo, tati. Zrovna včera se ptal, kolik vyděláváš, jaká jídla maminka vaří a jestli se s vámi dá vydržet.”
- **n a s t o l e t n í a m a t k a**: Baví se dvě šestnáctileté: „Máš už kulka?”
„Ne, zatím jen holčičku.”

2. Žony, odznaczající se cechami:

- **j e s t k l ó t l i w a**: Novomanžel povídá:
„Drahoušku máme teprve několik týdnů po svatbě a ty už se chceš hádat?”
„No a co, vždyť jsem na to taky tři roky čekala.”
- **z d r a d z a m ě ž a**: Můj ex mě chtěl ztrapnit před svými kamarády... Řekl, že jsem špatná v posteli... No, měli jste vidět ten výraz, když s ním ani jeden ne-souhlasil.
- **j e s t r o z r z u t n a**: Průměrná rychlost pohybu manželky v obchodě = 2000,- Kč/hod.
- **n i e p o t r a f i d o b r z e g o t o w a c í**: „Proč se na Vás manžel tak roz-zlobil?” ptá se vyšetřovatel.
„Zcela bezdůvodně mě napadl, že neumím vařit,” sděluje žena.

„A čím Vám rozbil tu hlavu?”

„Čerstvým knedlíkem.”

- **d o m i n u j e w m a l ž e n s t v i e**: „Včera jsme se s manželkou strašně pohádali, ale nakonec přilezla po kolenou.” „A co říkala?” „Vylez zpod toho gauče, ty srabe!!!”
 - **j e s t w r o g a i n i e b e z p i e c z n a**: Volá ženská své známé:
„Představ si, že jsme se s Fandou po patnácti letech manželství poprvé, ale skutečně poprvé pořádně pohádali.”
„No, to se normálně stává v rodinách i před svatbou, to si tak neber, to se vždycky časem srovná.”
„No jo, ale co mám dělat s tou mrtvolou?”
 - **j e s t m š c í w a**: Můj bývalý mě nechal, odešel za podstatně mladší. Já si nabrnkla jejího tatíka a budu mu dělat tchýni, hajzlovi.
 - **m a n i p u l u j e**: Ona: Udělala jsem ti palačinky jako omluvu za to nabouraný auto. On: Cože si udělala? Ona: Palačinky, seš snad hluchej?
 - **p r z y n o s i n i e s z c z ě s c i e m ě ž c z y ž n i e**: Jakej je rozdíl mezi ženskou a kominíkem??
Velkej. Už si někdy viděl nějakou ženskou, která by někomu přinesla štěstí?
- ### 3. Teściowej, odznaczající se cechami:
- **j e s t z l o š l i w a**: „Slyšel jsem, že tvoje tchýně dostala otravu krve. Co se jí stalo?”
„Kousla se do jazyku!”
 - **j e s t m ě c z a c a i d o k u c z l i w a**: Jaký je rozdíl mezi mouchou a tchýní?
Moucha otravuje jen v létě.
 - **w s z y s t k o w i e**: Inzerát:
Prodám všeobecnou encyklopedii, 45 dílů. Již ji nepotřebuji, před dvěma měsíci jsem se oženil a moje tchýně ví naprosto všechno!
 - **b u d z i p o s t r a c h**: „Proč si myslíte, že byl váš soused opilý?” ptají se u soudu.
„Protože vykřikoval, že se nebojí ani ženy, ani tchýně.”
 - **j e s t o b i e k t e m a t a k ó w z i ě c í a**: „Včera mě tak nasrala tchýně, že jsem se neovládl.”
„A co jsi jí udělal?”
„Schoval jsem jí zuby.”

4. Starej panny, która ma negatywny stosunek do seksu a l n o ś c i: Dvě staré panny sledují jak kohout honí slepici. Slepice utíká, utíká až vběhne na silnici, kde jí přejede auto. A ta jedna stará panna na to povídá: „Vidíš radši se nechala přejet.”

W dowcipach, ukazujących kobietę w różnych rolach społecznych, najczęściej przykładów dotyczy żony i teściowej (głównie w relacji z zięciem), nieznaczną natomiast ilość dowcipów ukazuje młodą kobietę i starą pannę. Wynika to z faktu, że wysoka pozycja kobiety w tradycyjnym patriarchalnym społeczeństwie zależała od tego, czy zawarła związek małżeński, czy nie. Dziewczęta były więc już od dzieciństwa przygotowywane do pełnienia w przyszłości roli żony i matki, z czasem stając się także teściowymi. Jak zauważa A. Christou:

Tradiční jazykový obraz dívky (resp. ženy obecně) je prostoupen hodnotami, které sdílela dřívější společnost. Mladá dívka pro společenství představovala především „příslib do budoucna” – měla se stát manželkou a matkou. Těto budoucí roli bylo přizpůsobeno vše v její výchově. Teprve v manželství měla prokázat své kvality, ke kterým byla odmala připravována. Dá se říci, že celý dívčí věk směřoval k provdání a obřad svatby byl jakýmsi kulminacním bodem, definitivním přechodem do dospělosti a začátkem nové životní role (Christou 2020, s. 57)⁷.

Odzwierciedleniem takich postaw w naszym materiale jest m ł o - d a k o b i e t a ukazana jako osoba, która dąży do spełnienia oczekiwań społecznych wobec siebie i traktuje swojego partnera jako potencjalnego kandydata na męża. Odnacza się jednak naiwnością, zakładając, że mężczyzna traktuje ją z równą powagą i że w przyszłości okaże się odpowiedzialnym i zaufanym małżonkiem, a nie człowiekiem żyjącym na cudzy koszt.

W badanych dowcipach znajdują odbicie także współczesne problemy dziewcząt kilkunastoletnich. Przedstawiona jest bowiem na-

⁷ Autorka konstatuje, że w związku z tym liczne egzemplifikacje tekstowe w języku czeskim, szczególnie zaś przysłowia, funkcjonują jako rady, nauki, wskazówki, jak powinna zachowywać się kobieta zamężna, na czym powinno opierać się dobre małżeństwo itd. Prowadzi to do tego, że „zejména tento konkrétní typ přísloví o manželství je silně formován mužskou perspektívou. Žena je zde hodnocena z pohledu muže a více než jinde tu vystupuje do popředí tradiční patriarchální uspořádání světa” (Christou 2020, s. 73).

stoletnia matka, dla której posiadanie dziecka w tak młodym wieku nie jest niczym nadzwyczajnym. Wskazuje to na zmianę kulturową, jaka dokonała się w nowoczesnym społeczeństwie, w którym ciążyą nastolatki nie jest już tabu, a inicjacja seksualna w coraz młodszym wieku nie stanowi wstydlivego problemu.

Znacznie więcej przykładów odwołuje się do roli ż o n y, która przedstawiona jest w negatywnym świetle jako osoba pełna wad, komplikujących wzajemne relacje w małżeństwie. Jedną z najwyraźniej zarysowanych w dowcipach przywar kobiecych, wyjątkowo dokuczliwych dla męża, jest kłótniwość, co odpowiada kulturowemu wizerunkowi żony swarliwej, skłonnej do kłótni i zrządzenia, przywołującemu starożytny obraz Ksantypy – kłótniwej i złośliwej żony Sokratesa.

Wśród pozostałych cech będących w sprzeczności z modelem dobrej żony znajduje się jej skłonność do zdradzania męża. Niedochowanie wierności małżeńskiej zwykle odnosiło się do mężczyzny, wobec którego istniało społeczne przyzwolenie na zdradę, powodujące, że zdradzał częściej niż kobieta. Mąż ponosił też mniej dotkliwe konsekwencje braku wierności niż żona, dopuszczająca się zdrady⁸. Przeobrażenia współczesnych społeczeństw ewokują zmiany także obyczajowości i obecnie można zauważyć znaczny odsetek kobiet niedochowujących wierności w małżeństwie bądź w związku partnerskim, choć różnice zależą tu od wielu czynników, m.in. od miejsca zamieszkania. Jako egzemplifikacja powyższych tendencji mogą posłużyć badania przeprowadzone przez Instytut Badań Zmian Społecznych, zgodnie z którymi zdradza 61,4% mężczyzn i 38,6% kobiet, ale w dużych aglomeracjach miejskich jest to już 54,5% mężczyzn

⁸ Na temat nierówności płci w tym zakresie pisze Ineza Drewniak: „W historii kobieta, która z pożądaniem patrzyła na mężczyznę, była uznawana za rozwiązłą i wulgarną, podczas gdy mężczyzna pożądaną kobietę, miał do tego pełne prawo, bo wynikało to rzekomo z jego natury. W starożytnym Rzymie czy Grecji, kobieta najpierw należała do ojca, następnie do męża. Bardzo nieprzychylnie traktowane były prostytutki, ale mężczyźni, którzy korzystali z ich usług, nie podlegali krytyce, wszak przecież kobieta została stworzona po to, by zaspokajać potrzeby mężczyzny” (Drewniak 2019, s. 109).

i 45,4% kobiet⁹. Potwierdzeniem tej prawidłowości może być także znaczna ilość dowcipów na temat zdrady małżonki poświadczona w naszym materiale.

Kolejną pejoratywną cechą żony ujętą w dowcipach jest jej rozrzutność. Cecha ta jest przeciwieństwem pozytywnie wartościowanej oszczędności i gospodarności, jaka charakteryzuje dobrą żonę, umiejającą odpowiednio i oszczędnie prowadzić dom, nie trwoniąc przy tym wspólnego majątku. Taki pożądaný sposób podejścia małżonki do kwestii finansowych był podstawą bezkonfliktowych relacji w patriarchalnym modelu rodziny, w którym jeszcze na początku XX w. dominowało przekonanie, że za jej utrzymanie odpowiedzialny jest jedynie mąż. Jednak współcześnie w wyniku przemian społeczno-kulturowych role obu płci podlegają radykalnym zmianom. Tradycyjny podział ról, w którym mężczyzna jest żywicielem rodziny, staje się nieaktualny, niejednokrotnie bowiem to właśnie kobieta utrzymuje rodzinę lub co najmniej na równi z mężczyzną partycypuje w zaspokajaniu jej potrzeb. Współczesna żona zatem przestaje być zależna ekonomicznie od męża, który nie wywiera już wpływu na jej wydatki. W dowcipach jednak ujawnia się panujące nadal potoczne wyobrażenie o relacjach finansowych w małżeństwie oparte na kulturowym stereotypie płci.

Negatywnej ocenie podlega także brak umiejętności gotowania. Zajmowanie się kuchnią bowiem przynależy do pożądaných cech każdej kobiety, szczególnie zaś żony i matki. Zdolność przyrządzania posiłków dla całej rodziny jest jedną z czynności, jaką kobieta wykonywała od zarania dziejów i stanowi nieodłączny element obrazu kobiety – opiekunki ogniska domowego. Jak słusznie zauważa Anna Chrisou,

Ženy byly po staletí zodpovědné za vytváření domova jakožto klidného, bezpečného a útulného místa pro zbytek rodiny. Středem domu bývalo ohniště, krb, zdroj tepla, který žena opatrovala a na němž vařila. [...] Žena byla odedávna udržovatelkou

⁹ Por. <https://mamadu.pl/145789,mezczyzni-zdradzaja-czesciej-najczesciej-ze-znajoma-lub-kolezanka-z-pracy> [dostęp 20.05.2021].

rodového a rodinného ohně a myšlenka rodinného krbu se táhne již od pradávna (Chrisou 2020, s. 80).

Antymodelowa małżonka w badanych dowcipach pokazana z przymrużeniem oka jest też wroga i niebezpieczna i dominuje w małżeństwie. Mamy tu do czynienia ze spotykanym od wieków odwróceniem ról: posłuszeństwo, uległość tradycyjnie przypisane do roli kobiety cechują mężczyznę (por. Ksantypę). Negatywna ocena postawy kobiety dominującej została upowszechniona także w czeskiej kulturze przez Aloisa Jiráskę w zbiorze opowiadań z 1894 r. pt. *Staré pověsti české* w podaniu o Libuszy i Przemysławie i do dziś jest często przywoływana jako złota myśl, że *Běda mužům, kterým žena vládne*. W naszym materiale ukazany jest obraz żony odrzucającej wyższość mężczyzny, obraz kobiety stanowczej, despotycznej, narzucającej mężowi swoją wolę. Wyśmiewany jest zatem mąż „pantoflarz”, który pozwala żonie na zdobycie nad nim przewagi, co w konsekwencji wyzwala u niego poczucie zagrożenia.

Z powyższymi pejoratywnymi cechami małżonki powiązana jest kolejna jej własność – mściwość. Kobieta bowiem, która ma poczucie własnej wartości, odrzucająca męską dominację, jest dla męża niebezpieczna także z tego powodu, że ma odwagę i może zdecydować się na odwet za krzywdy doznane od mężczyzny, np. za zdradę czy zawiedzenie zaufania. Zranienie staje się dla niej motywem do zemsty w różnorodnej formie, szczególnie zaś dążenia do narażenia małżonka na dotkliwe straty finansowe, co oddane zostało w analizowanych dowcipach.

Innym przykładem niepożądaney cechy małżonki jest manipulacja. Badane dowcipy utrwalają stereotyp kobiety-manipulatrix, która dążąc do osiągnięcia swoich celów, nie liczy się z mężem, wykorzystuje różne okoliczności oraz swoje walory (np. wdzięk, uroda) i przecińacza oraz nagina fakty.

Przedstawione w dowcipach w krzywym zwierciadle relacje małżeńskie kształtują obraz żony z perspektywy męża. Jest ona zatem postrzegana negatywnie, a jej wszelkie opisane powyżej przywary powodują, że przynosi mężowi jedynie nieszczęście i wywołuje jego cierpienie nie tylko moralne, ale także fizyczne.

Kolejną rolą społeczną, w jakiej występuje w naszym materiale kobieta, jest rola teściowej – matki żony, ponieważ szczególnie wyraźnie zarysowane w dowcipach są jej relacje z zięciem, co świadczy o androcentryzmie tego typu tekstów¹⁰. Stereotypowa teściowa jest zatem przede wszystkim osobą złośliwą, która nie stroni od uszczypliwości, czym sprawia przykrość zięciowi. Celowo mu dokucza, kieruje do niego zgryźliwe uwagi, przez co jej obecność staje się męcząca dla zięcia i wywołuje jego rozdrażnienie.

Dowcipy uwypuklają także inną cechę charakterystyczną dla matki żony, która z perspektywy mężczyzny jest oceniana negatywnie. Chodzi o przekonanie teściowej, że wie wszystko i wie to lepiej od zięcia, z czego wynika narzucanie mu swojego zdania. Owa apodyktyczność ma także zasadniczy wpływ na pejoratywny kształt relacji zięć – teściowa.

Powyższe cechy przypisywane teściowej stanowią przyczynę tego, że budzi ona postrach u zięcia, który próbuje przeciwstawić się nieodpowiedniemu traktowaniu przez matkę żony, dokonując mniej lub bardziej jawnych ataków na nią. Konflikt zięć – teściowa przejawia się wyraźnie w licznych dowcipach reprezentujących tzw. czarny humor:

„Mohl byste mi říct, kolik u vás stojí jeden diskrétní pohřeb?”

„No záleží na tom, jakou rakev si vyberete.”

„Potřeboval bych nějakou pevnou a hlavně zvukotěsnou, to víte, tchyně není ještě tak úplně po smrti.”

Omawianą tu kategorię ról społecznych, jakie zostały zaprezentowane w analizowanych dowcipach, zamyka **stara panna**. Nega-

¹⁰ Należy tu podkreślić, że stereotypowy obraz teściowej zwykle odnosi się do matki męża, obejmuje zatem relacje synowa – teściowa. Jest to wynikiem powszechnie przyjętych społeczno-kulturowych wzorców tradycyjnej rodziny, w której „Problematický býval vždy zejména vztah tchyně a snachy [...]. Dříve se totiž novomanželky po svatbě zpravidla stěhovaly k rodině svého muže, kde však byla hospodyní a paní domu manželova matka. V nové rodině byly cizí a nejednou s nimi bylo zle nakládáno [...]. Neobvyklé prý nebylo ani »výchovné« bití mladé snachy ze strany manželových rodičů” (Chrisou 2020, s. 95–96).

tywny stereotyp kobiety niezamężnej wypływa z wielowiekowego podziału ról społecznych, zgodnie z którym kobiecie przypisana została rola żony i matki. Jak twierdzi Anna Christou,

V dobách, kdy dívky byly vychovávány především pro manželství a ženy byly ekonomicky zcela závislé na mužích, byly zmařené naděje na sňatek opravdovou ránou. Stará panna byla pro smích a pro ostudu, ve společnosti neměla dobré postavení (Chrisou 2020, s. 48–49).

Starzejąca się niezamężna kobieta zatem stanowiła obiekt kpín, żartów i pogardy. Utrwalił się jej obraz jako kobiety zgryźliwej, surowej i nieprzystępnej. W badanym materiale szczególnie wyeksponowany został negatywny stosunek starej panny do seksualności.

3. Wygląd zewnętrzny

Kobieca fizyczność to kategoria, która w badanych dowcipach jest poświadczona mniej licznie, niż omawiane powyżej dwie klasy. Zarejestrowaliśmy następujące cechy kobiecego wyglądu:

– **z wiekiem traci urodę**: Muž povídá své ženě: „Víš miláčku ty jsi jiná než ostatní dívky...”

Žena odpoví: „Jaké jsou ostatní dívky?”

Muž: „Hezčí.”

– **jestotyła**: Žena:

„Dneska ráno v metru tři chlapi vstali, aby mi uvolnili místo.”

Muž:

„A vešla ses?”

– **ma mały biust**: Víte, jaký je rozdíl mezi encyklopedií a podprsenkou? Žádný, v obou často hledáme marně!

– **ubiera się wyzywająco**: Jeden policista povídá jedné slečně, která měla velmi odvážný výstřih bez podprsenky:

„Slečno, už jste mi ukázala své poklady, tak teď mi ukažte ještě vaše doklady.”

– **długo szykuje się do wyjścia**: Povídají si dva kamarádi:

„Proč chodíte se svou manželkou jenom do nočních lokálů?”

„Než se oblékne, všechno už je zavřené!”

Obraz kobiety, jaki wyłania się z naszego materiału, stanowi zaprzeczenie silnie utrwalonego kulturowo stereotypu kobiety jako istoty pięknej, zgrabnej, atrakcyjnej i pełnej wdzięku. Oczekiwania społeczno-kulturowe odnośnie do kobiecego ciała, w znacznym stopniu narzucone przez męski punkt widzenia, wykreowały idealny model piękna kobiecego, do którego dążyły kobiety, aby zyskać aprobatę i uznanie społeczne. Wszelkie natomiast odstępstwa od ideału traktowane były jako niepożądane, wręcz naganne. Według Mieczysława Balowskiego określenie kobiety mianem *plci pięknej* jest silnie uwarunkowane kulturowo, ponieważ uroda kobieca „jest jednym z ważniejszych elementów, które mężczyzna postrzega u kobiety. Bazuje to na słabości człowieka wobec piękna w ogóle [...]. Czasami jest ono ważniejsze niż zalety umysłu” (Balowski 2018, s. 85).

W konsekwencji ów narzucony wizerunek kobiecego ciała przyczynił się do tego, że „wielokrotnie funkcja kobiety była okrojona do tzw. bransoletki, która ładnie wygląda na nadgarstku, dodaje uroku i klasy całej stylizacji, ale nie spełnia jakiejś szczególnej roli, dla osoby, która ją zakłada” (Drewniak 2019, s. 93).

Na podstawie przytoczonych powyżej dowcipów należy stwierdzić, że negatywnie oceniana jest przedstawicielka płci pięknej, która z wiekiem traci swój podstawowy atrybut, jakim jest piękno zewnętrzne. W miarę bowiem upływu lat procesy biologiczne starzenia się kobiecego organizmu przyspieszają i kobieta *t r a c i u r o d ę*, często także smukłą sylwetkę, przybiera na wadze, co powoduje, że *j e s t o t y ł a*. Wówczas jej wygląd staje się przywarą i poddawany jest krytyce przez otoczenie, które zarzuca kobiecie, że nie dba o siebie.

Z drugiej jednak strony nasz materiał wskazuje, że kobieta podporządkowuje się dążeniu do narzuconego ideału, dba o ciało, stosując nieustannie dietę w celu osiągnięcia odpowiedniej figury, co staje się jej „sposobem na życie”. Przytoczmy jeszcze przykład, który dobrze obrazuje tę sytuację:

„Děvče, copak budeš dělat, až budeš tak velká, jako tvoje matka?”
„Držet diety.”

Męski punkt widzenia w kształtowaniu stereotypowego wizerunku wyglądu zewnętrznego kobiety najwyraźniej przejawia się w tych dowcipach, w których mowa jest o kobiecych piersiach. Zgodnie bowiem z potocznym wyobrażeniem uznaje się jako istotne posiadanie przez kobietę dużego biustu. Jeśli jednak ma ona *m a ł y b i u s t*, staje się obiektem kpín i żartów.

W naszym materiale zarejestrowaliśmy także teksty, które odnoszą się do kobiecego stroju. Negatywnie oceniana jest kobieta *u b i e r a j a c a s i ę w y z y w a j a c o*, która ubiorem zwraca na siebie uwagę, prowokuje odsłoniętym i nadmiernie wyeksponowanym ciałem. Z męskiej perspektywy ujemnie wartościowana jest także kobieta, która *d ł u g o s z y k u j e s i ę d o w y j ś c i a*, szczególnie na wieczorne przyjęcie.

4. Zawód

Wśród dowcipów dotyczących kobiet stosunkowo niewiele odwołuje się do wykonywanych przez nie profesji. W naszym materiale zostały poświadczony takie zawody¹¹, jak:

- *s e k r e t a r k a*: „Moje sekretářka je jako vlašťovka,” chlubi se vedoucí odbytového úseku.
„Tak pilná?”
„Kdepak. Pořád sedí na telefonním drátě.”
Matka se ptá dcery, která začala pracovat jako sekretářka: „A neobtěžuje tě šéf?”
Dcera se usměje: „Ani ne, mami! Já mám sex ráda...”
- *n a u c z y c i e l k a*: Sedí tři ženský v parku na lavičce, jedna je hnusná, druhá tlustá a ta třetí je taky učitelka!!!
- *s p r z e d a w c z y n i*: Dvě prodavačky si povídají za regálama. Přiběhne třetí a povídá:
„Holky, v obchodě jsou zákazníci!”
„Tak buďme potichu, oni zase odejdou!”

¹¹ Nie bierzemy tu pod uwagę tych zawodów, których pojawienie się w badanym materiale motywowane jest tematem dowcipu.

- **pracownica poczty**: „Pane Hromádka,” zajímá se pošťačka, „proč vás vyhodili z práce?”
 „Kvůli kašli.”
 „Jak to?” diví se drbna. „Za to, že jste nemocný, přece nemůžete.”
 „No jo, ale já jsem kašlal na práci!”
- **dentystka**: Dentistka drží pacientovi u pusu vrtačku a říká:
 „Pamatuješ si, jak si mě ve škole tahal za vlasy.”
- **prostytutka**: Muž se snaží navázat kontakt s mladou dívkou: „Máme pěkný počasí.”
 Ona nic.
 „I včera bylo pěkně.”
 Opět nic.
 „A co myslíte, jak bude zítra?”
 „Poslouchej, já jsem šlapka a ne meteorologická stanice.”

Nieznaczna ilość kobiecych profesji poświadczonych w badanych dowcipach potwierdza tendencję, że na kształtowanie stereotypowego wizerunku płci pięknej mają wpływ przede wszystkim cechy charakteru i osobowości oraz role społeczne i postawy. Zarejestrowane bowiem w naszym materiale zawody stanowią egzemplifikację konkretnej przywary kobiecej, która w wyniku uogólnienia, staje się cechą charakteryzującą wszystkie kobiety wykonujące określony zawód, a tym samym funkcjonuje jako stereotypowa negatywna ocena danej profesji¹². W związku z powyższym możemy stwierdzić, że sekretarka jest gadatliwa i rozwiązała seksualnie, nauczycielka – odpychająca i otyła, sprzedawczyni jest leniwa, pracownica poczty natomiast to plotkarka, a dentystka, ujawniając sadystyczne skłonności, dąży do zemsty, prostytutka natomiast jest pragmatyczna i interesuje ją jedynie zysk.

¹² Warto tu dodać, że w dowcipach daje się zauważyć pewna asymetria w przedstawianiu zawodów kobiecych i męskich, polegająca na odwoływaniu się do profesji kobiecych mniej prestiżowych, a męskich cieszących się większym uznaniem społecznym. Na podobną tendencję we frazeologii zwróciła uwagę Katerina Kedron, badająca wizerunek kobiety i mężczyzny we frazeologii słowiańskiej (por. Kedron 2014, s. 110).

* * *

Zaprezentowany powyżej utrwalony w czeskich dowcipach wizerunek kobiety stanowi fragment całościowego językowo-kulturowego obrazu kobiecości, jaki ukształtował się w czeszczyźnie i jaki jest odtwarzany m.in. w oparciu o badania leksykalno-semantyczne (por. np. Christou)¹³, szczególnie zaś frazeologiczne (por. np. Balowski 2018, Kedron 2014). Poszczególne obrazy wzajemnie się przenikają i uzupełniają, zachowując także swoją specyfikę. Jedną z cech typowych dla naszego materiału jest częste odwołanie do seksualności z wykorzystaniem słownictwa wulgarne, co potwierdza przynależność badanych dowcipów do tekstów reprezentujących bulwarowy humor, w których stosowanie wulgaryzmów jest podstawowym zabiegiem osiągnięcia komizmu, zaliczanym do prostych mechanizmów ogólnokomicznych (por. Buttler 2001)¹⁴.

Omawiany tu obraz kobiety jest obrazem jednostronnym, utrwalającym jej negatywny stereotyp, stojący w opozycji do wyidealizowanego modelu kobiecości zgodnego z oczekiwaniami społecznymi ukształtowanymi na przestrzeni wieków w kulturze Zachodu (por. Balowski 2018, s. 72n.). Dowcipy demaskują nierealność takiego podejścia i wskazują na trudności w dążeniu kobiety do osiągnięcia ideału i niemożność zrealizowania go w rzeczywistości, co ujmuje m.in. następujący przykład:

¹³ Autorka uwzględniła tu obszerną egzemplifikację tekstową: „Obraz ženy v této studii rekonstruujeme především prostřednictvím dokladů z české slovní zásoby včetně frazeologie, textů lidových písní, drobných folklorních žánrů a částečně i na základě klasické české literatury. [...] Primárními zdroji se proto v této práci staly jednak české výkladové, frazeologické, synonymické a etymologické slovníky (jež poskytují tzv. data jazyková, resp. systémová), jednak sbírky českých přísloví a rčení, sbírky českých a moravských lidových písní, a jednak též klasická česká literatura (zejm. kanonická díla 19. a 20. století)” (Christou 2020, s. 25). A. Christou przedstawia obraz kobiety w następującym porządku: młoda dziewczyna, żona, matka, stara kobieta, ciało kobiety.

¹⁴ Mamy tu na myśli tzw. dowcipy agresywne, wykorzystujące wulgaryzmy, słownictwo obraźliwe i brutalizację obrazowania. Na temat podziału dowcipów na agresywne i niewinne por. Brzozowska 2008.

Být ženou je těžké:
Musíte myslet jako muž,
chovat se jako dáma,
vypadat jako děvčátko
a dřít jako kůn.

Z drugiej jednak strony mamy ideał kobiety widziany z perspektywy mężczyzny – anty-ideał w ujęciu humorystycznym:

Jaká je dokonalá žena?
Slepá, hluchá a hloupá nymfomanka, která vlastní obchod s lihovinami.

Konkludując, należy podkreślić, że zaprezentowane w artykule przykłady dowcipów odnoszących się do kobiety niejednokrotnie reprezentują męski punkt widzenia, co ma swoje źródło w androcentryzmie patriarchalnej kultury Zachodu. Jak bowiem słusznie zauważa Artur Rejter,

Gdy spojrzeć na przykład na historię zachodniej myśli filozoficznej dotyczącej kobiety i mężczyzny, łatwo zauważy się bezdyskusyjną dominację męskości jako cechy człowieczeństwa w ogóle. Istota ludzka, według myślicieli, to właściwie tylko mężczyzna, a jeśli już pojawi się w refleksji wątek poświęcony kobietom, zyskuje on wymiar nacechowanego, występującego w roli znaczącego, najczęściej o przypisywanych mu negatywnych właściwościach, szczególnie na patriarchalnym, dominującym tle (Rejter 2013, s. 56).

Przedstawiony zatem w czeskich dowcipach wizerunek kobiety ma charakter uniwersalny, międzynarodowy.

Literatura

- Attardo S., 1994, *Linguistic Theories of Humor*, Berlin–New York.
- Balowska G., 2014, *Wizerunek mężczyzny w czeskich dowcipach*, [w:] *Mężczyzna w literaturze i kulturze*, red. Grażyna Różańska, Pruszcz Gdański–Słupsk 2014, s. 335–348.
- Balowski M., 2018, *Obraz świata w czeskiej frazeologii*, Poznań.
- Bartmiński J., 2006, *O pojęciu językowego obrazu świata*, [w:] idem, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, s. 11–21.
- Bartmiński J., 2007, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin.
- Bergson H., 2000, *Śmiech. Esej o komizmie*, Warszawa.

- Borecký V., 2000, *Teorie komiky*, Praha.
- Brzozowska D., 2008, *Polski dowcip etniczny*, Opole.
- Buttler D., 2001, *Polski dowcip językowy*, Warszawa.
- Chrisou A., 2020, *Žena v českém tradičním obrazu světa. Etnolingvistická studie*, Praha.
- Deaux K., Lewis L., 1984, *The structure of gender stereotypes: Interrelationships among components and gender label*, „Journal of Personality and Social Psychology” 46, s. 991–1004.
- Drewniak I., 2019, *Jak być kobietą? Kreowanie stereotypów i modele kobiecych zachowań prezentowane w reality shows*, „Studia krytyczne” 8, s. 91–114.
- Humor i karnawalizacja we współczesnej komunikacji językowej*, 2007, red. J. Mazur, M. Rumińska, Lublin.
- Humor w perspektywie kulturowo-językowej*, 2013, red. M. Karwatowska, L. Tymia-kin, Lublin.
- Kadłubiec D.K., 1995, *Górnicy śmiech. Komizm ludowy pogranicza czesko-polskiego*, Wrocław.
- Kąś J., *Kulturowy stereotyp mężczyzny i kobiety w środowisku wiejskim (na materiale gwar orawskich)*, [w:] *Pleć w języku i kulturze*, „Języka a kultura”, t. 9, s. 119–130.
- Kedron K., 2014, *Genderové aspekty ve slovanské frazeologii (na materiálu běloruštiny, polštiny a češtiny)*, Praha.
- Krzyżanowski J., 1977, *Paralele. Studia porównawcze z pogranicza literatury i folkloru*, Warszawa.
- Mandal E., 2003, *Kobiecość i męskość. Popularne opinie i badania naukowe*, Warszawa.
- Rejter A., 2013, *Pleć – język – kultura*, Katowice.
- Richterová S., 1997, *Ticho a smích*, Praha.
- Simonides D., 1984, *Bery to nie tylko gruszki czyli rzecz o humorze śląskim*, Opole.
- Skudrzykowska A., 2000, *Czym bawi kawał śląski?*, [w:] *Świat humoru*, Opole, s. 149–155.
- Świat humoru*, 2000, red. S. Gajda, D. Brzozowska, Opole.